

<https://doi.org/10.62837/2026.7.49>

0000-0002-2726-0318

ULCAY MUXTAR QIZI QIYASI

Bakı Avrasiya Universitetinin dissertantı

**HÜQUQ VƏ DİLÇİLİK MƏSƏLƏLƏRİ.
MƏTNLƏRİN SİNTAKTİK SƏVİYYƏLƏRİ:
AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ MƏTNLƏRİN
LİNQVO-HÜQUQİ TƏHLİLİ**

XÜLASƏ

Müasir dilçilik metodologiyası baxımından dilin təhlili məsələləri digər elm sahələrində dilin rolu və mahiyyətini izah etməyi tələb edir. Bu baxımdan məqalədə hüquqda dilçilik problemləri, məntlərin sintaktik səviyyələrinin müəyyən edilməsi, Azərbaycan və ingilis dillərində dilin hüquqi məsələlərinin tədqiqi aparılır. Məqalə hər iki dildə hüquqi məntlərin struktur səviyyələri, linqvistik problemləri haqqında təhlili əhatə edir. Məqalədə müasir hüquq dilinin tarixi kökləri araşdırılır, dilin ümumi sintaktik səviyyələrindən bəhs edilir, həmçinin hüquqi məntlərə xüsusi yanaşma və onların təhlili yer alır. Bundan başqa, dilçiliyin hüquq sahəsi ilə əlaqəsi, dilçilikdə hüquqi peşə biliyi linqvo-hüquqi problemlər çərçivəsində izah edilir. Məqalədə etibarnamələr, konstitusiya, kontraktlar, bəyannamələr, fərmanlar, ərizələr və bu kimi rəsmi təsdiq tələb edən sənədlərin təhlil və tərcümə proseslərində qarşıya çıxan problemlərin həlli yolları izah edilir. Linqvo-hüquqi problemlər dilçilikdə peşə biliyinin səviyyəsi kimi izah edilir.

Açar sözlər: hüquq, dil, termin, mətn, tərcümə, söz

XX və XXI əsr dil nəzəriyyəsi dili statistik işarələr sistemi kimi tədqiq etmir, o, daim dəyişən ünsiyyət ehtiyacları, ictimai təcrübə, elmin hasil olub paylaşması ilə müntəzəm inkişafda olan dinamik bir sistemdir. Müasir dil nəzəriyyəsi həmçinin dilin digər elm sahələri ilə münasibətini tədqiq etməyi hədəfləyir. Bu baxımdan dilin hüquqi baxımdan təhlili həm dilçilik həm də tərcümə baxımından zəruri məsələləri əhatə edir.

Hüquqi məntlər hər bir dildə əsasən terminologiya ilə seçilir. Terminlər həm ana dilində, həm də digər dillərdə beynəlxalq sözlərlə zəngin olur. Məsələn, de facto, prosedur, abrobasiya və bu kimi terminlərin dilə daxil olması və istifadəsi həmin dilin inkişaf etməsinə təsir göstərir və həm də terminin original mənasına əsaslanmağına şərait yaradır. Hüququn köklərinin qədim hind, çin, misir, yunan mənbələrinə köklənməsi həmin dillərdən gələn terminlərin müsir lüğətlərdə yer almasına səbəb olur və aktiv şəkildə işlənməkdədir.

Hümanitar elmlər arasında və cəmiyyətdə aparıcı rol oynayan sahələrdən biri olan hüquq qanun və qaydalar toplusundan ibarətdir və bu qanun və qaydalar hər bir dövlətin yazılı nizamnaməsinə əsaslanır, bəzi dövlətlər istina olmaqla, məsələn, Kanada, Yeni Zelandiya, İsrail, Səudiyyə Ərəbistanı kimi dövlətlər bu sahədə yazılı mənbələrdən istifadə etmir, yəni bu ölkələrdə vahid konstitusiya sənədi yoxdur. Onlar hüquqi ənənələrə əsaslanırlar (13).

Müasir hüququn köklərinin qədim mənbələrə təsadüf etməsi onun dini inanclarla bağlı olduğuna əsaslı fikirlər yaradır (12). Məsələn, qədim Misirdə məhkəmələr Maat prinsiplərini rəhbər tuturdu və məhkəmələrə nəzarət edən vəzir “Maat keşişi” titulu daşıyırdı. Misir hüququ əslində yalana və ədalətsizliyə əks olan ədalət anlayışına əsaslanırdı (12). Maat qanun, nizam, ədalət və tarazlıq prinsiplərini təcəssüm etdirən Qədim Misir ilahəsi hesab olunurdu. Onun əsas prinsipi ədalət və düzgün münasibətdən ibarət idi. Bu baxımdan misirlilər ədalət, nizam-intizam və harmoniya prinsipləri əsasında həyat yaşayaraq Maata sitayiş edirdilər (14). Qanun bütün insanların fəvqündə dayanırdı və ilahə Maat tərəfindən təcəssüm olunurdu. Maat anlayışı həqiqəti, ədaləti, doğruluğu, kainatın düzgün nizamını və tarazlığını təmsil edirdi. Misir hüququ mahiyyətə maat anlayışına əsaslanırdı. O əxlaq, etika və cəmiyyətin bütün nizamı haqqında qaydaları təmsil edirdi. Maatın məqsədi xaosu qüvvələri uzaqda saxlamaq idi. Qədim Misirlilər insan və ilahi ədalət arasında heç bir fərq görmürdülər. Beləliklə, Maat mənəvi məsuliyyət hissini təmsil edirdi.

Bundan əlavə, müasir İslam dininin əsaslandığı Quran kitabı da dini inanclar əsasında hüquqi qanunlar kimi islam ölkələrində istifadə edilir. Bu baxımdandır ki, müasir Azərbaycan dili əsrlər boyu ərəb dilinin təsirinə məruz qalmış və ərəb mənşəli hüquqi terminlərlə zənginləşmişdir. Məsələn, /hüquq/ sözünün özü ərəb mənşəli sözdür və mənası haqq deməkdir (1, s.408).

Aparılan tədqiqatın obyektini hüquqi mətnlər təşkil edir. Predmeti isə Azərbaycan və ingilis dillərində hüquqi mətnlərin strukturu, onların sintaktik təhlili və terminoloji problemləri əhatə edir. Araşdırma göstərir ki, kökü dini inanclardan qaynaqlanan və müasir hüququn inkişafı nəticəsində formalaşan hüquqi mətnlər semantik və leksik baxımdan köklü təsirə məruz qalsa da (3, s.20), sintaktik baxımdan dilin strukturunda dəyişiklik baş vermir. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində sintaktik səviyyə öz özəlliyini saxlayır. Hesab edirik ki, dilin strukturu onun hansı dilə məxsus olduğunun başlıca göstəricisidir.

Müşahidələr göstərir ki, hüquqi mətnlərin daxilindəki cümlələrin həcmi nisbətən uzun olur və bu da tərcümə zamanı müəyyən çətinliklər yaradır. Azərbaycan və ingilis dillərinin strukturundakı fərq hüquqi mətnlərin anlaşılmada və tərcüməsində yaranan çətinliklərin aradan qaldırılması üçün müəyyən taktika və strategilardan istifadə etməyə zəruriyyət yaradır. Buna görə də, bu kimi məsələləri apardığımız araşdırmada təhlil etməyə çalışırıq.

Hüquqi mətnin təhlili zamanı ilk addım cümlələrin və mətnin dərk edilməsidir. Buna görə də dilçinin peşə biliyi əsas amillərdəndir. Hüquq sahəsilə maraqlanan dilçilər mətnin mahiyyətini anlayır və tərcümədə heç bir problemə üzləşmir. Lakin qeyri-peşəkar yanaşma zamanı və ya bu sahədə ilk addımları atan tərcüməçilər mətnin mövzusunı anlamaq üçün hüquqi və terminoloji biliklərə yiyələnməlidir.

Öncə hüquqi mətnin mahiyyətini izah etmək istərdik; hüquqi mətn dedikdə nə başa düşülür? Hüquqi mətnlərin özəlliyi nədən ibarətdir? Mənbələrdə hüquqi mətnlərin müxtəlif növləri haqqında məlumat verilir (7, s.4). Məsələn, nizamnamə, qətnamə, akt, protokol, saziş və müqavilələr, bəyannamə, etibarnamə, vəkalətnamə, arayış, ərizə, rəy, tərcümeyi-hal və bu kimi rəsmi təsdiq tələb edən mətnlər. Deməli, hüquqi mətn dedikdə əsasən rəsmi təsdiq tələb edən yazılı mətnlər nəzərdə tutulur, yəni hüquqi qüvvəyə malik sənədlərdir. Buraya həmçinin rəsmi məktublar da daxildir ki, şikayət, təbrik, başsağlığı, biznes xarakterli mətnləri ehtiva edir, lakin heç bir rəsmi təsdiq tələb etmir. Bu siyahıya hüquqla bağlı elmi və publisistik məqalələri də daxil etmək olar. Çünki həmin mətnlər də sintaktik və terminoloji baxımdan yazılı mətnlərdən ibarət olur. Məsələn, F.Xəlilovun “Equality of arms” in criminal procedure in the context of the right to a fair trial” adlı tərcümə edilmiş məqaləsi xeyli sayda hüquqi terminlərdən ibarətdir və cümlələrin həcmi daha genişdir. Misal olaraq məqalədən bir hissəni göstərmək istərdik: “Article 6 (1) guarantees the right to a fair trial before ‘an independent and impartial tribunal established by law’. There cannot be a fair criminal or civil trial before a court, which is, or appears to be, biased against the defendant or litigant, and the fair trial guarantees are meaningless if the tribunal’s decision is liable to be overturned by some other authority, which does not offer such guarantees” (mətn Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə edilmişdir) (4, s. 602). Məqalədən götürülmüş bu kiçik hissədə /guarantee/ (qarantiya), /criminal/ (kriminal), /civil/ (sivil) kimi terminlər Azərbaycan dilində də işlənməkdədir.

Araşdırma göstərir ki, hüquqi məntlər həm də rəsmi yazıları ehtiva edir, deməli, hüquqi məntlər həm möhürlü, həm də möhürsüz, lakin təsdiqini tapmış yazılardan ibarətdir.

Hüquqi mətnlərdə sintaktik səviyyələr vacib amillərdəndir. Dilin sintaktik səviyyələrini araşdırmazdan öncə ümumilikdə dilin səviyyələrini yada salmaq istərdik. Bildiyimiz kimi, dilin səviyyələri şifahi nitqdə dörd əsas amildən ibarətdir. Bunlar fonemləri (danışiq səsləri), morfemləri (müəyyən mənaya malik birləşmiş nitq vahidləri), semantik strukturu (söz, ifadə və cümlənin mənaları), praqmatikanı (ictimai ünsiyyətdə dildən istifadə qaydaları) özündə əks etdirir. Yazılı mətnlərdə isə orfoqrafiya (danışiq dilini və ya səsləri, hecaları və ya morfemləri təmsil edən yazılı simvollar), morfemlər, semantik struktur, praqmatika əsas faktorlar kimi özünü

göstərir (11). Adı çəkilən bu səviyyələr dilçiliyin fonetika, morfologiya, sintaksis, üslubiyyat, pragmatika kimi şöbələrə ayrı-ayrılıqda təhlil edilir (6, s.111)

Sintaktik səviyyənin təməlinə isə cümlə strukturu dayanır. Sintaktik səviyyə termini sintaksem səviyyə də adlanır (6, s.110). Bu səviyyə dilçilikdə cümlə səviyyəsi kimi təhlil edilir (2, s.82). Mürəkkəb hesab edilən hər bir cümlə və ya hökm hissələrdən ibarət olur. Mürəkkəb dedikdə onun çətinliyi deyil, tərkibi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan, hüquqi mətnlərdəki cümlələrin çətinliyi onun daxilində hissələrdən ibarətdir ki, bunu da təhlil etdikdə çətinliyin nə qədər asan və anlaşılan olduğunun şahidi oluruq.

Hüquqi cümlələrin sintaktik səviyyəsi də sözlərin cümlələr yaratmaq üçün birləşmə yollarına aid qaydalarından ibarət həcmidir (2, s.7). Onların tərkibindəki nitq hissələri, söz birləşmələri, budaq cümlələrin növləri bu kimi cümlələri təhlil etmək və ya tərcümə etmək üçün biliklərə yiyələnməyi tələb edir. Hüquqi cümlələri oxuyub anlayan mütəxəssis məlumdur ki, ön biliklərə yiyələnmiş olur. Ön bilik dedikdə nitqdə baş verən fonetik, leksik, sintaktik hadisələr nəzərdə tutulur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hüquqi mətnlər rəsmi təsdiqi tələb olunan mətnlərdir. Azərbaycan və ingilis dillərində tərcüməyi-halda istifadə edilən cümlələr əsasən sadə cümlələrdən ibarət olur, məsələn, /mən, Cəfərli Günay Faiq qızı, 2007-ci ildə Bakı şəhərində anadan olmuşam/ (I, Gunay Faig Jafarli, was born in Baku in 2007). Hətta cümlələr iki xəbərdən də ibarət olur, məsələn, /2013-cü ildə Bakı şəhərində 7 nömrəli məktəbin birinci sinfinə daxil olmuş, 2024-cü ildə oranı bitirmişəm/. Cümlənin həcmnin nisbətən geniş olması bəzən tərcüməçi tələbələrə çətinlik yaradır, lakin fikri başa düşəndə, yəni mübtədanın bir, xəbrin iki olmasının fərqi varanda, artıq daha əminliklə tərcümə etməyə başlayırlar. Bu kimi cümlələri daha da genişləndirmək olar, yəni, xəbər iki deyil, daha çox olsa da, mübtədanın bir dəfə tərcüməsi və xəbərlərin digər cümlə üzvləri ilə birlikdə tərcüməsi artıq çətin görünməz.

Bir cümlədə mübtəda və xəbərin müəyyən edilməsi və /çünki/, /və/, /amma/, /halbuki/, /hərçənd/ və digər bağlayıcılarından istifadə edərək iki və daha çox cümlənin birləşdirilməsi sintaktik səviyyə fonunda biliklərə yiyələmənin göstəricisidir. Deməli, artıq həm fikrin dərk edilməsində, həm də tərcümə edilərək dinləyiciyə və ya oxucuya çatdırılmasında məsələnin asanlaşmasını görürük. Cümlənin sintaktik səviyyəsini öyrənməklə artıq hüquqi mətnlərin təhlilində çətinliklər aradan qalxır.

Digər məsələ hüquqi nitqi dinləyərkən də cümlə quruluşu elementlərini başa düşməyi, yəni sintaktik bilikləri tələb edir. Danışarkən də müəyyən dil sisteminin və ya alt sisteminin elementlərindən düzgün istifadə nizamlı cümlə quruluşunun hasil olmasında başlıca rol oynayır ki, bu da sintaktik bilik və bacarıqların sayəsində baş verir. Lakin bir məsələni unutmamaq olmasın ki, hüquqi mətnlərin tərcüməsində idayarı, yəni danışanın və ya yazının müəllifinin fikrinə, mətnin əsas məğzinin nədən ibarət

olduğuna köklənmək zəruri şərtlərdəndir. Məsələn, Azərbaycan dilində etibarnamələrin yazılmasına diqqət yetirəndə görürük ki, bir vətəndaş digər vətəndaşa onun yerinə müxtəlif funksiyaları icra etməyi etibar edir. Bu hərəkətlər bir cümlə daxilində bir neçə hərəkət funksiyalarının ardıcıl yazılması ilə baş verir. Deməli, bu kimi yazılarda əsas diqqət digər vətəndaş tərəfindən icra oluna bilən fikirlərə cəmlənməlidir. Bu fikirlər bir və daha çox icranı əhatə edə bilər. Bu kimi mətnlərdə təxminən səkkiz və on sətirdən ibarət cümlənin bir mübtədası və bir xəbəri olur. Fikri çatdırmaq və ya tərcümə etmək üçün Azərbaycan dilində cümlənin əvvəlindəki mübtəda və sonundakı xəbəre diqqət yetirməklə digər söz və ifadələri ardıcıl olaraq tərcümə etmək lazımdır. Əlavə olaraq qeyd edək ki, bu hal təkcə Azərbaycan dilinə deyil, həmçinin bütün türk dili ailələrinə tətbiq edilir. Türk dillərinin digər dil ailələrindən köklü fərqi cümlə strukturunun özünəməxsusluğundan ibarət olmasıdır. Hind-avropa dil ailələrinin strukturunda mübtəda öndə işləndiyi halda, türk dil ailələrində mübtəda cümlənin əvvəlində, xəbər isə cümlənin sonunda işlənir.

Hüquqi mətnlərə misal olaraq Azərbaycan dilində bir etibarnamə mətnini təhlil edək, məsələn,

“Mən, aşağıda imza edən Tural Elman oğlu Zeynalli 16 sayılı notariat tərəfindən verilmiş həmin etibatnamə ilə Altay Teymur oğlu Zeynallıya fəaliyyəti ilə bağlı bütün idarəetmə *səlahiyyətlərini*, həmçinin hüquqi şəxs adından onun işçilərinə elektron imza üçün sertifikat almaq məqsədi ilə etibarnamələrin verilməsi, elektron xidmətlərdən istifadə *səlahiyyətlərinin* bu hüquqi şəxsin işçilərinə verilməsi *hüququnu* etibar edirəm”. Cümləyə diqqət etdikdə görürük ki, Tural adlı şəxs Altay adlı şəxsə müəyyən funksiyaları, yəni idarəetmə *səlahiyyətlərini*, etibarnamələrin verilməsi, elektron xidmətlərdən istifadə *səlahiyyətlərini* icra etməyi etibar edir. Deməli, tərcümədə Tural subyekt, Altay isə obyekt. Cümlənin sonundakı hərəkət bildirən, yəni xəbər isə /etibar edirəm/ ifadəsidir. İngilis dilinə tərcümə edərkən subyekt-hərəkət-obyekt (SHO) strukturundan istifadə edərək təcüməyə başlamaq lazımdır. Bu cümlədə bir subyekt, bir hərəkət, bir obyekt vardır. Obyektin icra etməli olduğu funksiyalar mətnə sayca nə qədər çox olsa da, SHO strukturu artıq tərcümə prosesini asanlaşdırır.

Yuxarıda verilmiş hüquqi cümlədə həmçinin /imza edən/, /tərəfindən verilmiş/ kimi təyinlər də işlənir. Bu hal təyin budaq cümlələri və sifətləşmiş feillərin, yəni feili sifətlərin problemlərinə daxildir. İngilis dilində təyin budaq cümlələri isimdən sonra, feili sifətlər isə isimdən əvvəl işlənir. Bu cümlədəki /aşağıda imza edən Tural/ ifadəsi ingilis dilinə /undersigned Tural/ kimi tərcümə edilir. Burada /undersigned/ sözü feili sifətdir. Qaydalı feil olduğu üçün sadəcə sonuna –ed suffiksi artırılır və ismin (Tural) əvvəlində işlənir.

/16 sayılı notariat tərəfindən verilmiş həmin etibatnamə/ ifadəsi isə təyin budaq cümləsi kimi çıxış edir. Bu ifadənin /that power of attorney that was issued by

the notary No. 16/ kimi tərcüməsi fikrin aydın, anlaşıqlı dərk edilməsi üçün ən yaxşı variantdır. İngilis dilində təyin budaq cümlələrinin qısaldılması kimi bir qayda da vardır. Bu zaman bağlayıcı rolunu oynayan nisbi əvəzliliklər və məchul növün işlənməsində köməkçi xarakter daşıyan /be/ feili ixtisar oluna bilər. Beləliklə, /that power of attorney issued by the notary No. 16/ kimi ifadə hasil olur.

Şifahi nitqdə yarımçıq cümlələrə də rast gəlinir. Bu baxımdan, bu kimi cümlələrin yazıya alınması redaktorun peşəkar dil biliyindən asılıdır. Deyilən fikirlərin ardıcıl, nizamlı formada yazıya alınması, məntiqi əlaqənin qurulması rəsmi sənədlərdə başlıca şərtlərdəndir, çünki hakimin qərarı bu prosesdəki dialoqların, sorğu-sualların qiymətləndirilməsi ilə sonlandırılır.

Mətnlərdə linqvo-hüquqi problemlər

Dil vahidlərinin və ya dil komponentlərinin bir-birinə münasibətində meydana çıxan, məna baxımından bir-birindən fərqlənən mətnlər elm sahələri baxımından da müxtəlif çalarları özündə birləşdirir. Tibb, texnika, musiqi, kino, təhsil, riyaziyyat və digər sahələrdə olduğu kimi hüquqi sahəni əhatə edən mətnlər də özünəməxsus funksiya və çəkisi ilə mətnlər arasında yer tutur. Bu baxımdan mətnlərin linqvo-hüquqi məsələləri müasir dilçilikdə təhlil olunmalı mövzulardandır. Bu problem hüquqi və işgüzar mətnlərin tərcüməsi prosesində rast gəlinən çətinliklər və onların aradan qaldırılması fonunda yaranmışdır. Hüquqi mətnlərin təhlili və tərcüməsi müasir dilçilik sahəsində dilçiliyin fəlsəfəsi ilə bağlı məsələdir (5, s.625). Dilçilik fəlsəfəsi dilçiliyin digər elm sahələrində yeri və rolu haqqında metodoloji təhlildir. İngilis və Azərbaycan dillərinin sintaktik, leksik, üslubi problemləri əsasən tərcümə prosesində özünü göstərdiyi üçün bu məsələyə nəzər salmaq və onu təhlil etmək araşdırmanın başlıca məqsədini təşkil edir.

Linqvo-hüquqi problemlər dedikdə dilçinin peşə biliyinin səviyyəsi nəzərdə tutulur. Dilçi hüquqi mətni anlamaq üçün hüquq sahəsinə aid məsələlərlə bağlı biliyə və dünya görüşünə malik olmalıdır. Bunun üçün dilçi təkcə mətnin başa düşülməsi deyil, həmçinin hüquqi hadisələrin gedişatında rast gəlinən terminologiyaya yiyələnməlidir. Onların həm işlənməsi, həm də dəqiq tərcüməsi vacib şərtlərdəndir. Hüquqi mətnlər etibarnamələr, konstitusiya, kontraktlar, bəyannamələr, fərmanlar, ərizələr və bu kimi rəsmi təsdiq tələb edən sənədlərdir. Hüquqi mətnlər həmçinin şifahi xarakter də daşıyır ki, buraya məhkəmələr, hüquqi məsləhətləşmələr də daxildir.

Məqsədyönlü surətdə hüquqi biliyə sahib olmaq niyyətində olan dilçi və ya tərcüməçilər hüquq sahəsinin aparıcı qüvvəsi olan hüquqşünaslar, vəkillər, notariuslar, hakimlər, hüquq məsləhətçiləri kimi illərin təcrübəsini qazanmış mütəxəssislərin biliyindən bəhlərənməli və bu biliyi dilçiliyə tətbiq etməlidir.

İndi isə hüquqi mətnlərin təhlil və tərcüməsində qarşıya çıxan çətinliklərə nəzər salaq. Araşdırma göstərir ki, hüquqi mətnlər əsasən terminologiya məsələlərinə köklənir. Hüquq dili elə bir dildir ki, sadə şəxslər onu başa düşməkdə çətinlik çəkə

bilər. Bu hal gündəlik həyatda rast gəlinən və kifayət qədər biliyə malik olmayan vətəndaşların verdiyi sullardan öx\zünü göstərir. Adi bir qətnamənin oxunub dərk edilməsində adi vətəndaşlar suallarla mütəxəssislərə müraciət edirlər. Bu baxımdan hüquqi biliklərə yiyələnmək, yəni terminologiyayı mənimsəmək əsas şərtlərdəndir.

Hüquqi mətnlərin tərcüməsi zamanı leksik vahidlərin tətbiqi də müəyyən çətinliklər yaradır. Məsələn, Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə zamanı /nəzərdə tutmaq/ feili /consider/ feili ilə əvəz olunursa, konstitusiyada işlənən bu feil ingilis dilindəki /stipulate/ sözü ilə tərcümə olunur. Məsələn, /Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur/ cümləsindəki /nəzərdə tutulan/ ifadəsi ingilis dilinə /stipulated/ kimi tərcümə olunur, halbuki adi tərcüməçilər bu ifadəni /considered/ (nəzərə almaq, hesab etmək) kimi tərcümə edir (8). Deməli, /stipulate/ sözü təkcə /şərt qoymaq/ kimi deyil, hüquqi mətnlərdə /nəzərdə tutmaq/ kimi də tərcümə edilir.

Digər bir misala nəzər salaq:

/Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 26-cı maddəsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında qanunu nəzərdə tutur/. Bu cümlədəki /nəzərdə tutur/ ifadəsi ingilis dilindəki /provide/ sözü ilə əvəz edilir. Beləliklə, cümlə /Article 26 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan provides the law on the protection of human and civil rights and freedoms/ kimi tərcümə edilir. Həmçinin /the Constitution provides codification of rules and laws/ cümləsi /Konstitusiya qayda və qaynurların kodlaşdırılmasını nəzərdə tutur/ kimi tərcümə edilir.

Rəsmi sənədlər və arayışlarda rast gəlinən /təsdiq etmək/ ifadəsi də bəzi mürəkkəbliklər yaradır. Məsələn, /arayış verilir, Həsənli Günay Musa qızına, ondan ötrü ki, o həqiqətən Nərimanov rayonu, mənzil 5 ünvanında yaşayır/ cümləsindəki /arayış verilir/ ifadəsi ingilis dilində /the letter verifies that/ kimi tərcümə edilir, yəni /məktub və ya arayış təsdiq edir ki, Həsənli Günay Musa qızı həqiqətən Nərimanov rayonu, mənzil 5 ünvanında yaşayır/.

İngilis dilində /təsdiq etmək/ sözünün müxtəlif variantları var, məsələn, /verify/, /confirm/, /ratify/. Bu sözlərin hər birinin özünəməxsus işlənmə yolları mövcuddur.

/Verify/ nəyinsə düzgün və ya səhv olduğunu təsdiqləmək üçün işlənir. Əsasən rəsmi sənədlərdə özünü göstərir, yəni sənəd hansısa halın mövcudluğunu təsdiq edir. Məsələn, /the results need to be verified by the experts/, /the letter verifies .../.

/Confirm/ vətəndaşın sübut və ya təsdiq etməsini bildirən sözdür. Məsələn, /thirty five people confirmed that they would attend the conference/.

/Ratify/ əsasən hökumət və ya təşkilatlar arasında rəsmi razılığın əldə olunduğu halda işlənir. Məsələn, /the executive board will ratify the decision/. Bu cümlədə /ratify/ sözü /approve/ feili ilə də əvəzlənə bilər.

Azərbaycan və ingilis dillərində bu kimi misalları çox göstərmək olar. İngilis dilindəki /solicitor/ məhkəmədən kənarda, hüquq şirkətində hüquqi xidmət göstərən şəxs, /barrister/ məhkəmədə müştərinin nümayəndəsi kimi iştirak edən şəxs, /lawyer/ ümumilikdə hüquqla bağlı işlərlə məşğul olan hər bir kəs, /attorney/ ABŞ-da hüquqşünas anlamında işlənən ümumi termindir, vəkillik imtahanından keçən şəxs hesab olunur. Bu sözləri daha aydın anlamaq və işlətmək üçün aşağıdakı qeydə nəzər salaq:

/Solicitor/ sözünün işlənməsi məsləhət almaq və sənəd hazırlamaq üçün vəkillə əlaqə qurmaq aşağıdakı hallarda uyğundur (Birləşmiş Krallıq, Avstraliya və bəzi ölkələrdə):

- biznesi almaq;
- bina almaq;
- bir binanın icarəyə verilməsi;
- fərdi və ya biznesi məhkəməyə vermək;
- fiziki şəxs və ya müəssisə tərəfindən məhkəməyə verildikdə;
- müqavilələrin hazırlanması və ya nəzərdən keçirilməsi;
- biznes əməliyyatları;
- daxili korporativ idarəetmə.

Məsələn, /his solicitor is drawing up a contract/.

Vəkil mənasında işlənən /barrister/ ifadəsi aşağıdakı məsələlərdə uyğun vəziyyət hesab edilir:

- mürəkkəb hüquq məsələləri üzrə yazılı məsləhət almaq;
- məhkəmə sənədlərinin hazırlanmasında köməklik;
- məhkəmə proseslərinin hazırlanmasında köməklik;
- məhkəmə icraatında vəkil kimi təmsilçi statusunda iştirak etmək.

Məsələn, /the barrister claimed the convict to give detailed information about the false document in court/.

Nümayəndə və ya vəkalətçi mənasını bildirən /attorney/ sözü növbəti hallar üçün nəzərdə tutulur: vətəndaşın adından rəsmi formada sənədin imzalanması, daşınar və ya daşınmaz əmlakın alqı-satqısı və bu kimi müəyyən funksiyaları yerinə yetirmək üçün əmtəə nişanları və patentlərdən (müəyyən müddətdə icra olunan rəsmi hüquq) istifadə edən şəxs kimi çıxış edir (9). /Attorney/ sözü bu kimi hallarda /agent/ sözü ilə də əvəz edilə bilər. Məsələn, /the attorney (və ya agent) was not able to manage the witness by asking leading questions/.

İngilis dilindəki /lawyer/ sözü /barrister/ və /solicitor/ sözləri üçün çətir rolunu oynayır. Buraya həmçinin /attorney/ sözünü də daxil etmək olar, lakin /agent/ sözü uyğun gəlmir, çünki /agent/ hüquq təhsili olmayan şəxs də ola bilər.

Hüquqi mətnlərdə digər maraqlı məqam feillərin zaman formalarıdır. Tədqiqat apardıqca məlum olur ki, hüquqi mətnlərdə zaman formaları çətinlik yaratmır. Baxmayaraq ki, ingilis dilində hər bir zaman formasının əlavə 4 forması var, məsələn, indiki zamanın sadə, davamedici, bitmiş, bitmiş davamedici formaları kimi. Bu hal keçmiş və gələcək zamana şamil edilir. Hüquqi mətnlərdə əsasən indiki sadə zamandan istifadə edilir. Yalnız məlumat xarakterli mətnlərdə digər zaman formaları işlənir. Konstitusiya, konvensiya, fərman, arayış, etibarnamə, vəkalətnamə, kontrakt və bu kimi rəsmi sənədlərdə indiki sadə zamandan istifadə edilir. Feilin məchul növündən yalnız subyekt və obyekt aydın ifadə edildikdə istifadə olunur. Deməli, hüquqi mətnlərin çətinlikləri olduğu ki, üstünlükləri də mövcuddur ki, bu da feilin zamanlarının daha sadə formada işlənməsidir.

Araşdırma göstərir ki, hüquqi mətnlərin təhlili və tərcüməsinin keyfiyyətli hasil olması üçün tərcüməçi hüquqi biliklərə yiyələnməli və bu sahədə qarşıya çıxan terminoloji, üslubi və leksikoloji problemlərin öhdəsindən gəlməlidir. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir və bu baxımdan, hər bir hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxs həmin normalara əməl etməlidir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı beş ildə bir dəfədən az olmayaraq yazı dil normalarını təsbit edən lüğətin (orfoqrafiya lüğətinin) nəşr olunmasını təmin edir (10).

Hüquqi mətnlər üzərində apardığımız araşdırmaların sayəsində əldə etdiyimiz nəticələr aşağıdakı kimi özünü göstərir:

- Həmcins üzvlərin sıralanması (sintaksik səviyyə problemi) cümlənin uzun olmasına səbəb olur. Həmcins üzvlər əsasən söz birləşmələrindən ibarət olur.
- Feili sifətlərin və təyin budaq cümlələrinin mənimsənilməsi (sintaksik səviyyə problemi) və tərcümədə tətbiq edilməsi hədəf dilin sintaktik səviyyəsi haqqında biliyə malik olmağı tələb edir.
- Hüquqi terminoloji biliyə yiyələnmək və terminlərin hədəf dildə düzgün tətbiqi, dilin üslubi problemlərinin sintaktik səviyyədə işlənməsi tərcüməçilər üçün zəruri şərtlərdəndir.
- Hüquqi peşə biliyinə yiyələnmək, sənədlərin yazılması, tərcüməsi və təsdiqi proseslərini keyfiyyətli yerinə yetirmək tərcüməçinin öhdəsinə düşən vacib şərtlərdəndir.
- Hüquqi mətnlərdə əsasən indiki sadə zamandan istifadə edilir. Feilin məchul növü subyekt və obyektin konkret işlənməsi ilə özünü göstərməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. II cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2006. 792 səhifə. səh.

2. Burton-Roberts, N. Analyzing sentences. An Introduction to English Syntax. Edinburgh Gate. Pearson Education Limited 2011. 3rd ed. ISBN: 978-1-4082-3374-0
3. Xanızadə, P. Hüquqi-normativ sənədlərin linqvistik xüsusiyyətləri (müasir fransız dilinin materialları əsasında) Azərbaycan Dövlət Universitetinin elmi xəbərləri. N 3-4. 2018.
4. Khalilov, F. / RUDN JOURNAL OF LAW. Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2021 Т. 25. № 3. 602—621. DOI: 10.22363/2313-2337-2021-25-3-602-621
5. Qiyasi, U. Dilçilik fəlsəfəsi və onun dil fəlsəfəsindən fərqi. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr olunmuş “Davamlı inkişaf strategiyası: qlobal trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər” II Beynəlxalq elmi konfransının materialları. Cild 3, Dekabr 8-9. s.625-628
6. Veysəlli, F. Dilçiliyə giriş. Bakı, Mütərcim, 2017 - 456 səh
7. Balakışiyev, Ş., Namazov, İ. Əməli yazı qaydaları. Bakı, “E.L. Nəşriyat və Poliqrafiya Şirkəti” MMC 2006, 90 səh. Səh. 4
8. <https://fhn.gov.az/uploads/legislation/aze/konstitusiya.pdf>
9. <https://legalvision.com.au/difference-lawyer-solicitor-barrister>
10. <https://lib.dia.edu.az/Resources/OpenFile?name=552f2c50-c18e-4675-bd19-70fba705f9fe-C53C8FAA.pdf#toolbar=0>
11. [https://relay.libguides.com/science-of-teaching-reading-resource-guide/five-language-domains#:~:text=Context%3A%20In%20Speech%20to%20Print,pragmatics%2C%20and%20semantics%20or%20vocabulary.&text=Morphemes%3A%20meaningful%20speech%20units%20that,recombined%20to%20make%20new%20words.\)](https://relay.libguides.com/science-of-teaching-reading-resource-guide/five-language-domains#:~:text=Context%3A%20In%20Speech%20to%20Print,pragmatics%2C%20and%20semantics%20or%20vocabulary.&text=Morphemes%3A%20meaningful%20speech%20units%20that,recombined%20to%20make%20new%20words.))
12. <https://uir.unisa.ac.za/bitstream/handle/10500/2447/dissertation.pdf>
13. <https://www.cfr.org/article/constitutions-thick-and-thin#:~:text=Only%20five%20countries%20do%20not,Arabia%2C%20and%20the%20United%20Kingdom.>
14. <https://study.com/academy/lesson/maat-definition-principles-in-ancient-egypt.html#:~:text=Ma'at%20was%20an%20Ancient,of%20justice%2C%20order%20and%20harmony>

Uljay Giyasi

**LAW AND LINGUISTICS ISSUES.
SYNTACTIC LEVELS OF TEXTS:
LINGUISTIC-LEGAL ANALYSIS OF AZERBAIJANI AND ENGLISH
TEXTS**

SUMMARY

From the perspective of modern linguistic methodology, the issues of language analysis require explaining the role and essence of language in other fields of science. In this regard, the article examines the problems of linguistics in law, the determination of syntactic levels of texts, and the study of legal issues of language in Azerbaijani and English. The article covers the analysis of the structural levels of legal texts in both languages, linguistic problems. The article examines the historical roots of modern legal language, discusses the general syntactic levels of language, and also includes a special approach to legal texts and their analysis. In addition, the relationship of linguistics with the field of law, legal professional knowledge in linguistics are explained within the framework of linguistic-legal problems. The article explains the ways to solve problems encountered in the analysis and translation processes of powers of attorney, constitutions, contracts, declarations, decrees, applications and similar documents requiring official approval. Linguistic-legal problems are explained as the level of professional knowledge in linguistics.

Keywords: law, language, term, text, translation, word

ПРАВОВЫЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ. СИНТАКТИЧЕСКИЕ УРОВНИ ТЕКСТОВ: ЛИНГВИСТИЧЕСКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТОВ

РЕЗЮМЕ

С точки зрения современной лингвистической методологии, вопросы анализа языка требуют объяснения роли и сущности языка в других областях науки. В этой связи в статье рассматриваются проблемы лингвистики в праве, определение синтаксических уровней текстов и изучение правовых вопросов языка на азербайджанском и английском языках. В статье рассматривается анализ структурных уровней правовых текстов на обоих языках, лингвистические проблемы. В статье исследуются исторические корни современного юридического языка, обсуждаются общие синтаксические уровни языка, а также рассматривается особый подход к правовым текстам и их анализу. Кроме того, в рамках лингвистико-правовых проблем объясняется взаимосвязь лингвистики с областью права, профессиональные знания юристов в области лингвистики. В статье рассматриваются способы решения проблем, возникающих в процессе анализа и перевода доверенностей, уставов, договоров, заявлений, постановлений, ходатайств и подобных документов, требующих официального утверждения. Лингвистико-правовые проблемы рассматриваются как уровень профессиональных знаний в области лингвистики.

Ключевые слова: право, язык, термин, текст, перевод, слово

Rəyçi: Filologiya elmləri doktoru Mayıl Əsgərov